

СТЕПАН ТОМАШІВСЬКИЙ: ПОЧАТКИ НАУКОВОЇ ТА ГРОМАДСЬКОЇ ПРАЦІ ДО 1911 РОКУ

Степан Томашівський народився 9 січня 1875 р. в селі Купшовичах Рудківського повіту Галичини (піпів с.Купновичі Самбірського району Львівської області). Його батько Теодор - середьозаможний селянин - вивчив сина азбуки, а далі відправив вчитися до дяківської і виділової шкіл, згодом - до самбірської гімназії. Восени 1895 р. Степан з відзнакою склав випускний іспит і записався на філософський факультет Львівського університету.

В університеті він слухав лекції з історії Л.Фінкля, з історії української літератури О.Колесси, працював у наукових семінарах О.Бальцера, І.Шараневича.¹ Тут Томашівський "ступив на поле наукової діяльності за впливом і проводом професора історії Михайла Грушевського", - як сам згодом записав у автобіографії.²

В умовах польської домінації у Львівському університеті відкриття кафедри української історії 1894 р. стало значною подією для української громадськості Галичини. Кафедра була результатом, так званої новоєрівської політики народовців - членів політичного товариства "Народня Рада", заснованого 1885 р. у Львові. Хоча товариство називалося політичним, проте свою діяльність в основному скеровувало на піднесення культурного рівня народу і для цього йшло на порозуміння з польською та австрійською владою. Приїзд Михайла Грушевського до Львова, для того щоб очолити новостворену кафедру, відбувся при сприянні київського професора Володимира Антоновича, який співпрацював із львівськими народовцями.³

М.Грушевський став членом Наукового товариства імені Т.Шевченка (далі НТШ). Невдовзі головою історико-філософської секції, редактором "Записок НТШ" і очолює товариство. У цей час Томашівський робить перші кроки у науці. Грушевський залучає його до співпраці з товариством.

Перша рецензія Томашівського "Огляд часописей за р.1895: Часописи, видавані на Україні Російській" вийшла у "Записках НТШ"

¹ Державний архів Львівської області (далі - ДАЛО). - Ф.26. - Оп.1. - Спр.601. - С.37.

² Центральний державний історичний архів України у Львові (далі - ЦДІА України у Львові). - Ф.309. - Оп.1. - Спр.18. - С.70.

³ Барвінський О. Засновання кафедри історії України в Львівському університеті // Записки НТШ. - 1925. - Т.141-143. - С.1-18.

1896 р.⁴ Згодом такі огляди стають регулярними, їхнє коло розширюється польськими, угорськими та ін. виданнями.

Цього року була опублікована і перша самостійна розвідка "Самуїл Кушевич, райця львівський та його записна книжка". Кушевич - доктор філософії, права, брав участь в управлінні Львова середини - другої половини XVII ст., 1645-1648 рр. - синдик (адвокат), 1649-1655 - лавник, 1655 р. обраний львівським райцею, один із чотирьох делегатів Львова для переговорів з Б.Хмельницьким під час другої облоги Львова козацькими військами 1655 р. У 1659 р. Кушевич отримав титул королівського секретаря. Після себе залишив записну книжку, до якої ввійшли листи, історичні нариси про війни з Хмельницьким та оповідання про похід трансільванського князя Юрія II Ракоція 1657 р.⁵ Кушевича історики вважають автором щоденника облоги Львова Б.Хмельницьким 1655 р.⁶ Д.Зубрицький,⁷ Т.Йосефович,⁸ В.Лозинський⁹ використовували ці документи досліджуючи історію Львова.

У розвідці "Самуїл Кушевич, райця львівський і його записна книжка"¹⁰ Томашівський знайомить з життям і діяльністю Кушевича, аналізує його погляди як представника вищого міщанського стану (зокрема, ставлення до львівських українців, католицької верхівки міста) на сучасні йому події.

Згодом, у 1913 р., Томашівський у 6 т. серії "Жерела до історії України-Руси" видає повністю записки Кушевича мовами оригіналу (латинською, польською).¹¹

Використовуючи записки С.Кушевича у багатотомній "Історії України-Руси", М.Грушевський покликається саме на їх публікацію Томашівським.¹²

⁴ Записки НТШ. - 1896. - Т.13. - С.1-6.

⁵ Львівська наукова бібліотека Академії наук України ім.В.Стефаника, відділ рукописів. - Ф.5. - Спр.2346/II. - 217 арк.

⁶ *Сварник І.* Листи зі Львова та їх автор // Жовтень. - Львів, 1980. - № 1. - С.115.

⁷ *Zubrzycki D.* Kronika miasta Lwowa. - Lwów, 1844. - 492 s.

⁸ *Józefowicz T.* Kronika miasta Lwowa. - Lwów, 1854. - 262 s.

⁹ *Łoziński W.* Patrycjat y mieszczaństwo lwowskie w XVI-XVII wieku. - Lwów, 1892.

¹⁰ *Томашівський С.* Самуїл Кушевич, райця Львівський та його записна книжка // Записки НТШ. - 1896. - Т.15. - С.4-24.

¹¹ *Томашівський С.* Матеріали до історії Галичини // Жерела до історії України-Руси. - 1913. - Т.6. - 244с.

¹² *Грушевський М.* Історія України-Руси. - Львів, 1922. - Т.8. - Ч.1; Київ-Відень, 1922. - Т.8. - Ч.2; Київ-Відень, 1922. - Т.8. - Ч.3; Київ, 1928. - Т.9. - Ч.1; Київ, 1931. - Т.9. - Ч.2.

Згадану розвідку Томашівський зачитав на семінарі М.Грушевського в університеті, а також на засіданні історико-філософської секції НТШ. Подібну процедуру - відчит рефератів - проходили всі автори більших праць. Тільки після цього приймалося рішення про їх публікацію у "Записках НТШ". Розвідкою про Кушевича починається зацікавлення Томашівського добою Хмельниччини у Галичії.

Після утворення 15 січня 1896 р. Археографічної комісії НТШ, яка розпочала відбір і публікацію архівних матеріалів для друку, М.Грушевський, як головний редактор, запрошує до роботи в комісії С.Томашівського. Заступником редактора у комісії був І.Франко. До її складу входили К.Студинський, О.Колесса, О.Борковський, В.Коцовський, К.Левицький.¹³

Львівська Археографічна комісія була створена на зразок київської, яка на той час діяла 50 років і довший час видавала "Архив Юго-Западной России". Київській комісії таланило на людей. До неї входили видатні вчені: М.Іваніщев, В.Антонович, П.Куліш, М.Владимирський-Буданов. Художником комісії був Т.Шевченко.¹⁴

10 червня 1896 р. на засіданні Археографічної комісії у Львові було затверджено план Томашівського про видання актових матеріалів міст Галичини з часів Хмельниччини.¹⁵ До цієї великої праці його залучив М.Грушевський. Томашівський працює над документами у так званому Бернандинськбму архіві Львова. З гродських актів 1648-1651 рр. він відбирає універсали короля, примаса польських гетьманів та інших урядових осіб.

Частина зібраного виходить у "Записках НТШ"; документи, які стосуються галицько-руських відносин - у IV і V томах "Жерел до історії України-Руси".¹⁶ До IV тому, з якого розпочинаються "Матеріяли до історії Галичини", зібрані Томашівським, вийшло три томи, упорядковані М.Грушевським.

Перший том "Матеріалів..." С.Томашівського з розвідкою "З життя галицько-руських соймиків" побачив світ 1898 р. на відзнаку 250-х роковин повстання Хмельницького. Тоді ж вийшов і ювілейний том "Записок НТШ". Поряд з працями М.Грушевського

¹³ З товариства // Записки НТШ. - 1896. - Т.13. - С.1.

¹⁴ Грушевський М. Наукова хроніка // Записки НТШ. - 1894. - Т.3. - С.211-221.

¹⁵ З товариства. - С.51.

¹⁶ Жерела до історії України-Руси. - 1898. - Т.4. - 411с; 1901. - Т.5. - 355с.

"Хмельницький і Хмельницина", Івана Франка "Хмельницика 1648-1649 років у сучасних віршах" - розвідки Степана Томашівського "Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р."¹⁷ і "Перший зазивний лист Хмельницького".¹⁸

У своїй статті М.Грушевський дає загальний огляд повстання, визначає його як епоху в історії народу, характеризує самого Хмельницького. Завдання праці "Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р." С.Томашівський означив вужче: прослідкувати, яким був стихійний рух українсько-руського народу в Галичині на підтримку повстання Хмельницького. Він ретельно досліджує цілісну картину, як населення Галичини сприймало ситуацію після успішної для козаків Пилявецької битви. Опис ведеться суто документально. Автор характеризує народні рухи і їх організацію.

1904 року Степан Томашівський запропонував цю працю для здобуття докторського ступеня у Львівському університеті. У своїй рецензії Михайло Грушевський записав, що робота більш, ніж відповідає вимогам, будучи науковою, вповні самостійною розвідкою, методично зробленою на підставі нового, автором зібраного матеріалу.¹⁹ Згодом, в "Історії України-Руси" М.Грушевський зазначить, що єдиним авторитетом у питанні народних рухів Галичини під час повстання Хмельницького, є розвідка і матеріали, зібрані С.Томашівським.²⁰

"Перший зазивний лист Хмельницького" Томашівський написав на основі, як він вважав, "правдивого, автентичного" листа гетьмана, переказаного у записках Кушевича.

М.Грушевський скептично оцінив цей документ: "Автентичних [зазивних] універсалів від... [Хмельницького] не маємо, і лишається під сумнівом, чи були вони дійсно. Україна підіймалася і без них, сама стихійно". Відомий білоцерківський універсал, поданий Величком та "Історією Русів", для Грушевського - безсумнівний фальсифікат, як і "Перший зазивний лист Хмельницького", переказаний у записках

¹⁷ Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р. // Записки НТШ. - 1898. - Т.23-24. - С.1-138.

¹⁸ *Idem*. Перший зазивний лист Хмельницького // Записки НТШ. - 1898. - Т.23-24. - С.1-9.

¹⁹ ДАЛО. - Ф.26. - Оп.15. - Спр.726. - С.66.

²⁰ Грушевський М. Історія України-Руси. - Т.8. - Ч.3. - С.83.

Кушевича" . . . риторичний і бідний змістом текст без сумніву являється теж тільки літературним утвором".²¹

Серед інших розвідок, які Степан Томашівський написав за час навчання у Львівському університеті, - "Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі",²² "Незвісний лист Мазепи до міста Львова",²³ "Образок з львівського життя в середині XVII в."²⁴ З часу виникнення "Літературно-наукового вісника" він публікує ряд літературно-історичних нарисів: "Маруся Богуславка в українській літературі",²⁵ рецензії на драми Михайла Старицького "Богдан Хмельницький"²⁶ та "Оборона Буші".²⁷

У рецензіях, друківаних у "Літературно-науковому віснику", Томашівський порушує важливе питання відповідності літературних творів історичній правді. Він критикує автора "Богдана Хмельницького" за історичні хибки. За Томашівським, Хмельницький зображений у Старицького великим патріотом, прибраним "в одіж повочасного патріотизму, хоч неясного". Вчений розглядає також і літературні переробки історичної думи про Марусю Богуславку: поеми Згарського і Куліша, оперету І.Нечуя-Левницького, драми М.Старицького і Б.Грінченка.

У цих статтях сформульований принцип історичної достовірності для літературних творів: "Ідеї, стремління, обставини не можуть бути інші, як ті, що нам подає історія", "уява поета може мати ширшу волю там, де історія мовчить і не вміє сказати нічого певного".²⁸

Практично всі праці Степана Томашівського з часу навчання на філософському факультеті Львівського університету написані з ініціативи і за порадами Михайла Грушевського. Зацікавлення

²¹ Там же. - С.193.

²² *Томашівський С.* Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі // Записки НТШ. - 1897. - Т.19. - С.1-70.

²³ *Idem.* Незвісний лист Мазепи до міста Львова // Записки НТШ. - 1900. - Т.37. - С.7-8.

²⁴ *Idem.* Образок з львівського життя в середині XVII в. // Записки НТШ. - 1897. - Т.19. - С.11-14.

²⁵ *Idem.* Маруся Богуславка в українській літературі // Літературно-науковий вісник/ далі-ЛНВ/. - 1901. - Т.13. - Ч.2. - С.201-208; Т.14. - Ч.2. - С.18-37, 66-98, 117-133.

²⁶ *Idem.* [рец. на:] М.Старицький "Б.Хмельницький: історична драма // ЛНВ. - 1898. - Т.4. - Ч.2. - С.11-20.

²⁷ *Idem.* [рец. на:] М.Старицький "Оборона Буші": історична драма // ЛНВ. - 1899. - Т.8. - Ч.2. - С.136-152.

²⁸ *Idem.* [рец. на:] М.Старицький "Богдан Хмельницький". - С.13.

Томашівського обмежуються на дослідженні однієї території - Галичини, одного періоду - Хмельниччини. Якщо приглянемо до цих праць, умовно кажучи, університетського періоду, то матимемо таку картину: у "Самуїлі Кушевичі..." йдеться про ставлення вищого львівського міщанства до повстання Хмельницького; у розвідці "З життя галицько-руських соймаків" - як готується польська шляхта до наступу козацьких військ; "Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р." дають огляд українсько-руських повстань в Галичині на підтримку військ Хмельницького, а також наслідків, які принесла війна 1648-1649 років для Галицької Русі; "Погляд на стан людності Львівської землі в половині XVII в." доповнює вичисленням втрат людності. Кожна з цих праць піднімає нові в історіографії питання, а разом вони творять цілісну картину становлення Галичини періоду Хмельниччини.

У Львівському університеті.

З першого року вступу на філософський факультет Львівського університету Степан Томашівський бере участь у студентських гуртках. Восени 1895 року стає членом українського товариства "Ватра", заснованого 1892 року Іваном Франчуком, Романом Чайківським, Ярославом Грушкевичем. Мета товариства - "бути осередком наукового і товариського життя русинів академіків, дбати про моральну і матеріальну підмогу своїх членів".²⁹ Томашівського обирають писарем "Ватри". Він не раз виступає на засіданнях з приводу різних заходів, утримання бібліотеки, матеріальної допомоги студентам-русинам.³⁰

Від січня 1896 року "Ватра" входить до складу повоствореної "Академічної громади" - найвпливовішої української студентської організації університету.

Зацікавлення новим студентським товариством виявили члени НТШ. Не дивно, що їхні погляди були звернені туди, звідки сподівалися поповнення молодих сил в українську науку.

²⁹ ЦДАЛ. - Ф.349. - Оп 1. - Спр.1. - С.2.

³⁰ Там же. - С.4-5.

Степан Томашівський брав участь в "Академічній громаді". На його пропозицію Володимирові Гнатюку було доручено створити комітет для видання "Антології української літератури".³¹

"Академічна громада" організовувалась на зразок Наукового товариства ім.Шевченка: діяли наукові секції (літературна, історична, суспільних наук, природнича, філософська). Студенти зачитували реферати, відбувались літературні вечори, працювали читальня і бібліотека, утворений фонд для матеріальної підтримки незаможних студентів. Все це об'єднувало їх як представників українського народу в умовах польського оточення у Львівському університеті.

Університетські події 1899-1901 років показали, яким сильним був вплив товариства у боротьбі за український університет. Про численні віча і маніфестації з вимогами до університетського Сенату визнати рівноправність української мови з польською та німецькою, утворити рівні кафедри і покінчити з другосортним ставленням до українських студентів детально розповідав часопис для української молоді "Молода Україна".³² Він виходив із 1900 року під гаслом: "наша національна ідея, - . . . се питання політичної незалежності".

На сторінках "Молодої України" зустрічаємо статті Степана Томашівського: рецензію на брошуру Міхнозського "Самостійна Україна"³³ "Слово на розвагу",³⁴ "Про самоосвіту".³⁵ Томашівський виступає за розвиток української науки, звертається до студентів ґрунтовно здобувати самоосвіту, вивчати мови, залучати дітей із сіл до навчання, щоб поповнити українську інтелігенцію.

По цілій Галичині масово проходили зібрання селян, робітників на підтримку студентів Львівського університету. НТШ, інші українські установи вислали протести і вимоги до австрійського парламенту (загалом надійшло 800 петицій). Український посол О.Романчук у Палаті послів вимагав від уряду прийняти закон про заснування українсько-руського університету; депутація студентів (Євген Бурачинський, Володимир Темницький та ін.) відбула прийоми у міністра освіти Гартля.

³¹ ДАЛО. - Ф.296. - Оп.1. - Спр.3. - С.46.

³² Молода Україна. - Львів, 1900. - Ч.1-6.

³³ *Томашівський С.* Самостійна Україна (видання Р.У.П.) // Молода Україна. - 1900. - Ч.6. - С.239-242.

³⁴ *Idem.* Слово на розвагу // Молода Україна. - 1900. - Ч.1. - С.279-280.

³⁵ *Idem.* Про самоосвіту // Молода Україна. - 1900. - Ч.4. - С.123-130.

А польські газети в один голос маніфестували про русинів-гайдамаків; польські університетські професори бачили у домаганнях українців замах на університет польський у Львові, як і автор книги з такою ж назвою д-р Станіслав Глобінський.

Акція набирала розмаху і розголосу. Але австрійський уряд мовчав, міністр просвіти посилався на відсутність коштів і відповідних українських наукових сил, а університетський Сенат прийняв рішення про дисциплінарне покарання найактивніших студентів.

Це проходило в той час, коли "... численні публікації товариства імені Шевченка, обіймаючи майже всі царини науки, ... найшли загальне признание в науковому світі",³⁶ а серед українців - професори І. Пулюй, І. Верхратський, О. Колесса, М. Грушевський, К. Студинський, інші, якими б гордився не один австрійський університет.

Апофеозом усього став масовий випис українських студентів у грудні 1901 року з книги "горожан" Львівського університету. Тоді ж була розв'язана "Академічна громада". На її останньому зібранні виступив М. Грушевський. Згодом на вимогу університетського Сенату він був змушений писати з цього приводу пояснення.³⁷

Школу громади і Михайла Грушевського пройшли В. Гнатюк, Г. Гарматій, С. Томашівський. Усі вони стали молодим поповненням НТШ. 1896-го року у товариство прийшли О. Терлецький, С. Рудницький, М. Кордуба.

31 березня 1897 року правління НТШ призначило "п. Стефанові Томашівському, студентові філософічного відділу у Львові, стипендію на 1896-1897 рік в сумі 100 злотих ринських".³⁸ Через рік С. Томашівському знову виділили таку ж стипендію, а також М. Кордубі, Г. Стрипському.

Був створений спеціальний фонд НТШ для студентів, які залучаються до наукової праці. Мета фонду - "дбати про розвиток наукового письменства в українсько-руській мові".³⁹ Його започаткував Михайло Грушевський, виділивши 600 злотих ринських, приналежних йому за редакцію виданих томів "Записок НТШ".⁴⁰

³⁶ О русский университет у Львові. - Львів, 1904. - С. 15.

³⁷ ДАЛО. - Ф. 26. - Оп. 13. - С. 20-21.

³⁸ Засідання відділу НТШ // Записки НТШ. - 1897. - Т. 17. - С. 3.

³⁹ Секретарське справоздане з діяльності відділу НТШ за 1897 р. // Записки НТШ. - 1897. - Т. 17. - С. 4.

⁴⁰ Засідання відділу НТШ // Записки НТШ. - 1897. - Т. 19. - С. 2.

Оцінити створення такого фонду допомоги початкуючим українським студентам можна лише знаючи тодішню фінансову ситуацію НТШ. А вона була вкрай скрутна. Урядові допомоги були нерегулярними і не покривали витрат товариства. За словами М.Грушевського, "тутешня суспільність позбавлена властиво всіляких способів і засобів, що дають людям можливість приготуватись до наукової роботи, й їй віддаватись, і наукова робота на своєнароднім ґрунті стає актом патріотизму, певного пожертвування".⁴¹

Як згадувалося, співпрацю з НТШ Степан Томашівський розпочав, павчаючись у Львівському університеті. Ще студентом він стає дійсним членом Наукового товариства ім. Шевченка за самостійні розвідки і діяльність у товаристві. Згодом входить до правління (виділу) і бере на себе невдячну канцелярську роботу: звітує про обіг паперу в друкарні, проводить ревізію паперового магазину, готує резолюції у справах друкарні, рецензує книги і веде друк, входить до комісії по реформі діловодства. Одночасно секретарює в історико-філософській секції і археографічній комісії. І серед цих несприятливих для наукової праці обставин постійно виходять друком його розвідки.

1901 рік був для НТШ роком кризи: розкол у правлінні - Михайла Грушевського звинувачують у прагненні до влади. За його словами, "атмосфера така, що годі в ній дихати". Іван Франко писав: "Звільна довкола професора Грушевського лишилася тільки невеличка купка людей, що віддали цілу свою екзистенцію праці в товаристві, присвятили йому всі свої сили, весь час, - се Гнатюк, Томашівський і я. Їх названо клікою, або фамілією Грушевського...".⁴²

26 жовтня 1901 року І.Франко, В.Гнатюк і С.Томашівський склали мандати членів правління. Відмовився від головування і сам М.Грушевський. Під час вияснення цих прикрих обставин не проводилися ні засідання історико-філософської секції, ani археографічної комісії. "Записки...", щоправда, виходили, але, очевидно, тому, що заведена машина працювала по інерції - на матеріалах редакційної теки.

У цей час, після завершення університету, Степан Томашівський переїздить до Перемишля на посаду учителя руської гімназії. Проте це

⁴¹ Звіт про наукову діяльність НТШ в 1896 і 1897 р. // Записки НТШ. - 1897. - Т.21. - С.10-17.

⁴² Франко І.: Повне зібрання творів: у 50-ти томах. - Київ, 1986. - Т.50. - С.178-179.

не було головною причиною його виходу з правління товариства: перевантаженість адміністративними справами не могла не обтяжувати. У листі до Володимира Гнатюка (він був у подібному становищі - секретар НТШ, філологічної секції, етнографічної, мовної комісії, секретар канцелярії, член редакції "Етнографічного збірника" і "Літературно-наукового вісника") С.Томашівський просить внести "за нього резигнацію з уряду виділового НТШ".⁴³ Не випадково питання поділу адміністративних і наукових функцій, оплати ставиться на розгляд зборів товариства.⁴⁴

У лютому 1902 року М.Грушевського знову обрано головою товариства. Він приймає вибір, "хоч не має великої надії, аби вдалося ввести наукову роботу в товаристві по останніх подіях у нормальну колею".⁴⁵ Степан Томашівський обмежує свою участь науковою співпрацею і секретарюванням в історико-філософській секції, де заступником секретаря призначають О.Целевича.

Бережани.

1903 року Степан Томашівський переїздить до Бережан, де призначений професором місцевої гімназії. Кореспонденція з Михайлом Грушевським, Кирилом Студинським, Володимиром Гнатюком, Іваном Кревецьким, ін. вченими пов'язувала його з НТШ у Львові.

Не можна сказати, щоб цей переїзд до Бережан був для Степана Томашівського бажаним у науковому відношенні. Але на той час у Львові він був позбавлений і мінімального заробітку вчителя. Очевидно, маючи на увазі саме таку ситуацію, М.Грушевський на загальних зборах НТШ говорив: "... товариство може похвалитися цілим рядом праць молодих робітників, вихованих і підтриманих товариством на науковій дорозі, особливо в області українознавства... тільки втім біда, що підховавши і впровадивши в наукову роботу, товариство наше тратить тих робітників, коли зі Львова мусять вони розкотитися для кусника хліба по провінції".⁴⁶

У Бережанах Томашівський входить у коло місцевої інтелігенції і залучається до громадської праці. Близьким його товаришем стає

⁴³ ЦДАЛ. - Ф.309. - Оп.1. - Спр.2283. - С.17.

⁴⁴ ЦДАЛ. - Ф.309чт. - Оп.1. - Спр.31. - С.4; Спр.37. - С.7.

⁴⁵ Хроніка НТШ. - 1902.- Ч.10. - С.8.

⁴⁶ ЦДАЛ. - Ф.309чт. - Оп.1. - Спр.31. - С.28.

Андрій Чайковський - письменник, автор історичних повістей, адвокат. Бачимо Степана Томашівського на зборах, де обговорювались вибори до бережанської повітової ради.⁴⁷ Він стає членом бережанської філії товариства "Просвіта", входить до правління і з березня 1903 по травень 1904 року виконує обов'язки секретаря і касира.⁴⁸

У цей час він пише листи до "Просвіти" у Львові, щоб одержати книги бережанським підписникам, народні гімни для розмовсюдження, просить виділити 50 корон для перевірки читалень. Не одержавши цієї допомоги, відписує: "Коли філія в означенім речінці не вповнить свого завдання - то вина тому - в Хв.[алькій] Канцелярії "Просвіти". Ліпше було не ухвалювати, то ми були б може звідки роздобули який гріш. Хіба може (але я не припускаю такої [можливості]) не вірите людям . . . В такім разі не посылайте".⁴⁹

21 квітня 1903 року у Бережанах відбулися популярні вечорниці до Шевченківських роковин. У Народнім домі зібралось до 700 селян, міщан, серед них - молодь та інтелігенція. Вступне слово оголосив Андрій Чайковський, з промовою виступив Степан Томашівський. Газета "Діло" про це розповідала так: ". . . проф. Томашівський в своїм популярно обробленім відчиті говорив вкоротці про мученицьке життя поета, а далі про се, чим він заслужився для нашого народу, що виспівав у своїх творах, чого бажав, які думки проголосив, чого нас навчив, до чого нас завзивав і в що вірив, - взагалі подав усі прояви його творчості та діяльності, що складаються на великість Тараса як народного генія і пророка".⁵⁰ Після тригодинних вечорниць велика кількість народу мала патріотичний настрій і довго не розходилася.

У річницю ліквідації панщини Томашівський зачитує реферат про Хмельниччину, а 12 травня 1904 року звітує про річну діяльність бережанського філіялу товариства "Просвіта". Наступні роки він не зходить до правління, але і далі виступає з рефератами, їздить у читальні віддалених сіл,⁵¹ бере участь у створенні нових українських товариств "Бережанський Боян" і філіялу "Товариства педагогічного".⁵² У листі до К.Студинського від липня 1905 р. Степан

⁴⁷ Вибори до бережанської ради повітової // Діло. - 1903. - 7(20) марта. - С.2.

⁴⁸ ЦДАЛ. - Ф.348 - Оп.1. - Спр.1023. - С.25.

⁴⁹ Там же. - Спр.1022. - С.82.

⁵⁰ Діло. - 1903. - 24 квітня.

⁵¹ ЦДАЛ. - Ф.348. - Оп.1. - Спр.1026. - С.10.

⁵² Діло. - 1903. - 11 вересня; 25 червня.

Томашівський писав: "На провінції для нечревоугождаючого чоловіка одне тільки поле - громадська діяльність на місці. Я досі в ній брав невелику участь, але якби я мав лишитися на все, мусів би віддатися їй цілою душею. До того теперішні обставини на провінції такі прикрі для русинів, що всяка правдиво щира діяльність (а не формальна) мусить з konieczності бути різкою, радикальною... А що на се скаже Рада шкільна? ... Посада, забезпечення - все те добре, але що ж чоловік чує, що потопає в буденщині..."⁵³

Функції управління освітою у Галичині були покладені на пропольську інституцію так звану Краєву шкільну Раду. 1903 р. газета "Діло" писала, що останній звіт цієї установи, "так само, як і всі дазніші, закриває все, що руський народ може і мусить обходити і чого русини від давня постійно домагаються в часописах і в соймі".⁵⁴

Вимоги руського народу Галичини стосувалися відкриття руських шкіл і підвищення освіти рідною мовою. 1062 руські громади краю на той час не мали своєї школи. У згаданій статті наводиться статистика громад по округах, які не мають шкіл; Бережанський округ тут не був винятком.

"Простір округу 4294 км² з 368843 мешканцями має всього одну середню школу", - говориться у петиції на адресу Краєвої шкільної Ради від великої кількості руських громад Бережанщини.⁵⁵ У петиції ставилась вимога заснувати у Бережанах державну гімназію з руською мовою навчання.

У 1905-1906 роках серед таких прикріх обставин накладом Томашівського виходить у двох частинах книга "Poglad na rozwoj gimnazyum Brzezanskiiego (1789-1905)" ч. I і II. Книга написана польською мовою. До цього часу його праці виходили українською (листи до російських вчених також писав по-українськи), у численних рецензіях розглядав книги російських, польських, німецьких, угорських авторів саме з тієї точки зору, наскільки вони стосуються історії України.

У "Poglad-i..." була означена мета. Для поляків упосліджене ставлення до русинів, зокрема в офіційній науці, було органічним. Тому Томашівський, не закликаючи поляків поступитися русинам

⁵³ ЦДІАЛ. - Ф.362. - Оп.1. - Спр.400. - С.41.

⁵⁴ Темнота серед народу у Галичині під польським пануванням // Діло. - 1903. - 3/16/ січня.

⁵⁵ ЦДІАЛ. - Ф.178. - Оп.3. - Спр.592. - С.125.

своїми правами, польською мовою з погляду сторонньої людини веде розповідь про історію гімназії у Бережанах, реформа, які проводились офіційною владою, мову викладу дисциплін (яка у різні періоди не була однаковою), відношення шкільних властей до поляків, німців, русинів, тощо. І якщо порівняємо "Poglad . . ." Томашівського з книгою, яка вийшла друком у Бережанах до 400-ліття заснування міста,⁵⁶ то побачимо, що Степан Томашівський своїм стороннім поглядом розбиває зміфологізовану ідею про вищість польської нації в суспільстві. Ідеї праці "Brzerzany 1530-1930" підкріплюють думку польського читача, що це місто є виключно польське, з польською історією, установами, громадськими організаціями. На жаль, другої частини "Poglad-u . . .", у якій мав би розглядатися сучасний Томашівському стан Бережанської гімназії, у львівських бібліотеках віднайти не вдалося.

У Бережанах Степан Томашівський задумує написати "Староруську хрестоматію" для VI класу гімназії. Тому 1905-1906 р. подає до Краєвої шкільної Ради прохання про неоплачувану відпустку і посаду учителя у Львові або Кракові.⁵⁷ Йому відмовляють, натомість надсилають офіційне повідомлення, що попередня домовленість на написання такого підручника досягнута з д-ром Михайлом Пачовським.

У листах до К.Студинського, члена Краєвої шкільної Ради, Томашівський питає поради, чи будуть суддями дійсно фахівці, і чи брати йому участь у конкурсі.⁵⁸ Студинський радить працювати спільно з д-ром Пачовським,⁵⁹ але Томашівський відповідає однозначно, що "... не має достатньо довіря до співника; його дотеперішні роботи не дають ніяких надій, що праця не вийде незручним механічним зліпленням".⁶⁰

Степан Томашівський відмовився взяти участь у конкурсі, 1909 р. вийшла книга М.Пачовського.⁶¹

"У мене не було й нема ніяких особистих амбіцій (як може кому здається), одинока моя ціль - могли хоч дещо працювати науково, до чого маю велику охоту, а зв'язані руки. Се може бути тільки у Львові і

⁵⁶ Brzerzany. 1530-1930. - Б.м., б.р. - 290 с.

⁵⁷ ЦДАЛ. - Ф.178. - Оп.5. - Спр.108. - С.235.

⁵⁸ ЦДАЛ. - Ф.362. - Оп.1. - Спр.400. - С.38-39.

⁵⁹ Там же. - С.40-41.

⁶⁰ Там же. - С.40.

⁶¹ Пачовський М. Ілюстроване українсько-руське письменство в життєписах. І част' до 60-х р. - Львів, 1909. - 126с.

розуміється завчасу, доки воля й енергія не притуплені," - писав С.Томашівський у листі до К.Студинського.⁶²

А доки переїзд до Львова був неможливим він працює у Бережанському архіві. Результатом праці стали "Матеріяли до історії галицько-руського шкільництва XVIII і XIX в."⁶³, які 1909 р. вийшли у серії "Українсько-руського архіву". Загальну редакцію "Матеріялів..." здійснював С.Томашівський. Сюди ж поруч із матеріалами Іл. Свенціцького, Ю.Кміта, І.Кревецького увійшли його добірки документів: "Стан парохіяльних шкіл в кізлівському деканаті львівської епархії в р.р. 1819-1827." і "Стан парохіяльних шкіл в бережанському деканаті львівської епархії в р.р. 1843-1848".

"Обі мої збірки про стан парохіяльних шкіл в Бережанському окрузі (в кізлівському і бережанському деканаті), - пише Степан Томашівський, - малюють нам надзвичайно сумні відносини у тій часті краю. Недбалість духовенства, бідність і темнота селян і - що дуже важне - систематична опозиція доміній, обов'язаних до певних prestaцій шкільних не дають не то розвинутися школі, а то й народитися. Сумно стає прочитувати з року на рік, з десятка на десяток ті самі скарги візитаторів про брак поступу, а навіть просто упадок шкільництва. І як же дивуватися тій пужденній "весні" нашого народу в 1848 р., коли його маса розпоряджала такими культурними засобами!"⁶⁴

Тут, у Бережанах, відкривається ще одне із зацікавлень Степана Томашівського - Угорська Русь. Проходячи військову службу, він спеціально проситься в угорський полк, щоб вивчити малярську мову. Його рецензії на угорські часописи, зокрема орган малярського історичного товариства "Сторіччя", на статті присвячені Угорській Русі В.Гнатюка, І.Петрушевича, ін. вчених, з'являються у "Записках НТШ" з 1900 року. Стало традицією, що він рецензує угорські часописи.

"Kwartalnik historyczny" я поручив кому іншому, - писав до С.Томашівського М.Грушевський у грудні 1905 р., - але малярські

⁶²ЦДАЛ. - Ф.362. - Оп.1. - Спр.400. - С.41.

⁶³ Матеріяли до історії галицько-руського шкільництва XVIII і XIX в. /під ред. С.Томашівського. - Львів, 1909. - 200с.

⁶⁴ Там же. - С.VII.

часописи мусите зробити і то дуже скоро, бо незадовго треба випускати книжку".⁶⁵

Навіть з чисто організаційного боку це не було легкою справою. Книги з Угорщини надходили на адресу НТШ у Львові. Приїжджаючи на засідання історико-філософської секції та комісії товариства, Степан Томашівський слідував за надходженнями і возив щоразу пачки книг для праці. М.Грушевський, І.Кревецький, тодішній директор бібліотеки, надсилали йому книги поштою.⁶⁶

1903 року на пропозицію Володимира Гнатюка С.Томашівський розпочинає спільну роботу по складанню етнографічної карти Угорської Русі. Хвороба не дала можливості працювати Гнатюкові, тому Степан Томашівський складає карти сам. Проте В.Гнатюк був обізнаний з цією працею; сам Томашівський повідомляв його, звертався за допомогою написати назви східних комітетів Угорщини, їх руські відповідники, а також скласти докладну етнографічну біографію угорських русинів.⁶⁷

"Етнографічна карта Угорської Русі" С.Томашівського⁶⁸ - це по суті три карти (перша визначає етнографічні межі проживання русинів у північно-західній частині Угорщини; друга - у північно-східній; третя - зменшена орієнтаційна карта руських островів). У передмові - відомості про використані джерела, літературу, відомі етнографічні карти українського народу.

Карта вийшла друком 1910 року в Санкт-Петербурзі у випуску "Статей по славяноведенію", які видала Імператорська Академія наук як підсумок міжнародного конгресу славистів. Праці українських вчених опубліковані також у I і II випусках "Статей...". Про них згадується у листах Михайла Грушевського і Степана Томашівського до російського академіка В.І.Ламацького.⁶⁹

У рецензії Ол. Назарієва на "Етнографічну карту..." читаємо: "...можемо сконстатувати, що се поки що найповажніша та найсолідніша з усіх існуючих наукова праця про кількість і етнографічну територію угорських українців-русинів; результати обчислень і означення автора без сумніву найбільше з усіх існуючих

⁶⁵ ЦДАЛ. - Ф.368. - Оп.1. - Спр. комплектується.

⁶⁶ ЦДАЛ. - Ф.309. - Оп.1. - Спр.1006. - С.3; - Ф.368. - Оп.1. - Спр. комплектується.

⁶⁷ ЦДАЛ. - Ф.368. - Оп.1. - Спр. комплектується.

⁶⁸ *Томашівський С.* Етнографічна карта Угорської Русі // *Статей по славяноведенію.* - СПб., 1910. - Вып. III. - С.178-269 (також окрема відбитка).

⁶⁹ Архів Академії наук, Санкт-Петербург. - Ф.35. - Оп.1. - Спр.1392. - С.1-6.

наближаються до дійсності...⁷⁰ Проте рецензент не погоджується з кількістю українців-русинів, яких С.Томашівський визначає приблизно 500 тисяч. Сам Ол. Назарійв однак, не поправив це число, а С.Томашівський виводить його теоретично, зазначаючи, що "докладне і цілком певне обчислення угорських русинів може дати тільки систематичний дослід на живому ґрунті, передусім добре зорганізована наукова експедиція".⁷¹

Підготовчими працями до "Етнографічної карти..." стали "Угорські русини в світлі мадярської урядової статистики" і "Причинки до пізнання етнографічної території Угорської Руси, тепер і давнійше",⁷² які публікувались у "Записках НТШ". Із них автор розпочав підрахунок кількості русинів в Угорщині. У першій праці співставлені дві книги, видані в Угорщині: Павла Балого "Народности на Угорщині" і офіційний перепис населення 1900 року. У другій проаналізовані результати урядових переписів населення за 1869, 1880, 1890, 1900 роки, а також дані 1839-51 рр. з підручника Феньеша. Спільним для обох праць Томашівського був висновок, що угорська урядова статистика подає спотворені дані про кількість русинів в Угорщині.

Готуючи карти розміщення русинів в Угорській Русі і роблячи обрахунки їх кількості, Степан Томашівський думав над складанням докладних етнографічних карт України. Про те, як це робити, він пише у методичних вказівках, опублікованих у "Хроніці НТШ".⁷³

Очевидно, саме завдяки працям про Угорську Русь, С.Томашівський поряд із М.Грушевським, І.Франком, В.Панейком, К.Левицьким, С.Рудницьким входить у створену 1906 року при Науковому товаристві імені Шевченка статистичну комісію, яка на одному з перших засідань подала до міністерства внутрішніх справ меморіал у справі реформи урядової національної статистики.

* * *

⁷⁰ Назарійв Ол. Етнографічна територія угорських Українців-Русинів // Записки НТШ. - 1911. - Т.102. - Вип.ІІ. - С.165-192.

⁷¹ Томашівський С. Угорські русини в світлі мадярської урядової статистики // Записки НТШ. - 1903. - Т.56. - С.27.

⁷² *Idem.* Причинки до пізнання етнографічної території Угорської Руси, тепер і давніше // Записки НТШ. - 1905. - Т.67. - С.1-18.

⁷³ *Idem.* В справі етнографічної карти України-Руси // Хроніка НТШ. - 1907. - Ч.31. - Вип.ІІІ. - С.23-27.

З Бережан Томашівський не втрачає контактів з НТШ. Йому призначено допомогу на Наукову подорож до Ужгороду.⁷⁴ Її план та план наукового відрядження до Кракова він зачитує на засіданні археографічної комісії.⁷⁵

Коли у 1904 році Михайло Грушевський, Іван Труш, Іван Франко, Володимир Гнатюк створюють у Львові "Товариство прихильників української літератури, науки і штуки", М.Грушевський повідомляє про це С.Томашівського і запитує, чи може підписати його прізвище у статуті, який подають затвердити у намісництво.⁷⁶

Товариство ставило своїм завданням випуск періодичних і неперіодичних видань, організацію виставок, конкурсів, утворення допомог і премій. Першою справою стало заснування у Львові у червні-липі 1904 року наукових курсів. На відкритті Михайло Грушевський відзначив, що курси дадуть "... можливість нашим землякам із Росії, позбавленим вповні національної школи, прослухати систематичні курси в українсько-руській мові з найважливіших суспільних дисциплін ..."⁷⁷; з історії, історії літератури, етнографії України тощо. Лекції читали М.Грушевський, С.Томашівський, М.Ганкевич, І.Франко, К.Студинський, Ф.Вовк та ін. вчені.

Українсько-руські наукові курси були спробою організувати вищу школу власними силами. За час свого існування "Товариство прихильників української літератури, науки і штуки" спричинилося до організації ювілеїв І.Нечуя-Левицького, М.Садовського, М.Заньковецької, до видання лекцій В.Антоновича, котрий у 1906 році відзначав 45 років наукової і громадської діяльності.⁷⁸ У зв'язку з цією подією Михайло Грушевський писав до Степана Томашівського: "Дорогий товаришу! Чи не підніметься написати статтю про історичну діяльність Антоновича? Коли підніметься, я дав би Вам деякий матеріал від себе."⁷⁹ І розвідка Томашівського вийшла далеко за рамки статті. Вона друкувалась частинами в періодиці, вийшла окремою брошурою під назвою "Володимир Антонович. Його діяльність на полях

74 Хроніка НТШ. - 1904. - Ч.20. - Вип.IV. - С.2.

75 Хроніка НТШ. - 1906. - Ч.27. - Вип.III. - С.12.

76 ЦДІАЛ. - Ф.368. - Оп.1. - Спр. комплектується.

77 Українсько-руські наукові курси вакаційні 1904 р. - Львів, 1904. - 18с.

78 ДАЛО. - Ф.298. - Оп.1. - Спр.2. - С.5-6.

79 ЦДІАЛ. - Ф.368. - Оп.1. - Спр. комплектується.

історичної науки (З нагоди ювілею)."⁸⁰ Це була одна з перших праць про історика, власне про його наукову діяльність.

Про Володимира Антоновича як суспільного діяча писали М. Грушевський,⁸¹ В. Доманицький,⁸² Ф. Матушевський,⁸³ І. Стешенко,⁸⁴ С. Єфремов,⁸⁵ В. Данилевич,⁸⁶ Д. Багалій.⁸⁷ Небагато маємо розвідок про наукову працю історика. У переважній більшості - це статті, що акцентують увагу на одному з наукових питань, котрими займався Антонович (наприклад, зацікавлення нумізматиною, його погляди на особу Хмельницького і праці про Київ та Київщину).⁸ Серед такого типу робіт тільки дві - Степана Томашівського і Дмитра Дорошенка⁸⁸ дають загальний огляд історичних праць Володимира Антоновича.

Праця Д. Дорошенка вийшла значно пізніше у Празі і поєднала Антоновича-науковця і громадського діяча. Для Томашівського Володимир Антонович "... як учений-історик дочекався без порівняння більшого жнивва, ніж Антонович-громадянин".⁸⁹ Тому розвідка

⁸⁰ *Томашівський С.* Володимир Антонович. Його діяльність на полі історичної науки (З нагоди ювілею). - Львів, 1906.

⁸¹ *Грушевський М.* В. Антонович, основні ідеї його творчості і діяльності. - К., 1909. - 12с.

⁸² *Доманицький В.* В. Антонович. З нагоди 45-літнього ювілею наукової і громадської діяльності. - К., 1906. - 20с.

⁸³ *Матушевський Ф.* В. Б. Антонович при світлі автобіографії та даних історії. - К., 1909. - 44с.

⁸⁴ *Стешенко І.* Антонович як суспільний діяч // Записки Українського Наукового Товариства. - К., 1909. - Т. III. - С. 29-33.

⁸⁵ *Єфремов С.* Перед судом власної совісті. Громадська й політична робота В. Б. Антоновича. - К., 1924. - 14с.

⁸⁶ *Данилевич В.* Професор В. Б. Антонович та Археологічний музей. - К., 1928. - 20с.

⁸⁷ Матеріали до біографії В. Б. Антоновича (З приводу двадцяті річниці з дня його смерті) / Зібрав і зредагував акад. Дмитро Багалій. - К., 1929. - 129с. Див. також: *Кордуба М.* Примітки *В. Антонович*. Визлади про козацькі часи на Україні. - Чернівці, 1912. - 232с. *Мельник-Антонович К. М.* До видання I тому творів В. Антоновича *В. Антонович*. Повне видання. Твори. - К., 1932. - Т. I. - С. VI-LVII. *Довнар-Запольський М.* Исторические взгляды Антоновича // Чтения Общества Нестора-Летописца. - К., 1909. - Т. XIX. - Кн. XXI. - С. 22-37. *Гермайзе О.* В. Антонович в українській історіографії // Україна. - 1928. - Кн. 5. - С. 17-33. *Дорошенко В.* Примітки Володимира Антоновича до Шевченкового "Кобзаря". - Прага, 1937. - 12с. *Слосаренко Ф.* Нумізматична праця проф. В. Антоновича. - Прага, 1938. - 11с.

⁸⁸ *Дорошенко Д.* В. Антонович, його життя й наукова та громадська діяльність. - Прага, 1942. - 120с.

⁸⁹ *Томашівський С.* Володимир Антонович. Його діяльність на полі історичної науки. - С. 1-2.

детально розглядає лише наукові праці історика з археології, історії Великого князівства Литовського, польсько-українських відносин, козаччини, ін. проблем, а також його діяльність як автора і редактора "Архива Юго-Западной России", що його видавала Київська археографічна комісія.

У цей же час С.Томашівський бере участь у ювілейному збірнику, присвяченому 10-річчю праці Михайла Грушевського в Галичині.

Щоб переїхати з провінційного галицького містечка до Львова, вчений неодноразово посилав прохання до Краєвої шкільної Ради, які довгий час залишалися безрезультатними. У листі до Кирила Студинського С.Томашівський писав: "... справа поставлена так, аби мене *взагалі* до Львова не допустити. Ті люди, кому на тім залежить, будуть мати впливи і на майбутнє - отже чого надіятися?", "... ліяких причин не виджу, службових закидів не мав я ніколи за макове зерно ...", "... мотив - буцімто я в Б[ережанах] потрібний - просто безсумлінний, бо по вакаціях окрім мене ще 2 іспитовані сили будуть, суплянтів *взагалі* багато. Видно хиба, що мені прямо хочуть унеможливити всяку наукову роботу".

Але уже наприкінці 1906 року він дякує Студинському за допомогу у переведенні до Львова на посаду професора української гімназії.⁹⁰

З переїздом до Львова Степан Томашівський знову активніше залучається до роботи Наукового Товариства ім.Шевченка: входить у правління, де як давніше, виконує функції референта друкарні; окрім того секретарює в історико-філософській секції й археографічній комісії, входить у статистичну, етнографічну, мовну, друкарську, бібліотечну комісії.

Як референт друкарні він полагоджує численні адміністративні справи: страйк працівників переплетні, утворення при переплетні окремої фабрики, переговори з громадськими товариствами.⁹¹ Для етнографічної комісії готує замітки по складанню етнографічної карти України,⁹² у статистичну комісію - "Критичний розгляд статистичних публікацій з обсягу національної статистики і шкільництва

⁹⁰ ЦДІАЛ. - Ф.362. - Оп.1. - Спр.400. - С.44.

⁹¹ Хроніка НТШ. - 1908. - Ч.35. - Вип.ІІІ. - С.5; 1909. - Ч.39. - Вип.ІІІ. - С.15.

⁹² Томашівський С. В справі етнографічної карти України-Руси // Хроніка НТШ. - 1907. - Ч.31. - Вип.ІІІ. - С.23-27.

„Галичини”,⁹³ статтю „Угорська Русь” до збірника „Український народ в его прошлом и настоящем...”,⁹⁴ в історико-філософську секцію численні рецензії і працю з міжнародних відносин „Угорщина й Польща на початку XVIII в.”⁹⁵ Для написання праці Львівський університет призначив Степанові Томашівському допомогу з фонду освіти університетських доцентів. Праця розпочата 1907 року. Автор використовував матеріали архівів Кракова, Відня, Будапешту. 1911 року вона стала першою частиною габілітації у Львівському університеті.

В дослідженні, як і в інших працях, автор ставить питання національної незалежності. Йдеться про повстання Франца II Ракоція проти Австрії з метою незалежити Угорщину. Питання утворення самостійної держави - одне з головних у Томашівського.

З даною працею пов'язана цікава деталь до портрету Томашівського: написавши 14 жовтня 1907 року на адресу Руського товариства педагогічного прохання надати йому матеріальну допомогу, він наступного дня забирає її і вносить таке ж клопотання допомоги для Богдана Лепкого. Наукові подорожі до Кракова спричинились до знайомства Томашівського з тамтешнім українським товариством, яке було невіддільне від дому Лепких. Там збиралася вся українська краківська громада: В. Стефаник, В. Липицький, М. Бойчук, М. Жук, М. Бурачек, Р. Барвінський. По дорозі в Італію тут гостював М. Коцюбинський, приїздила О. Кебилянська, етнограф Федір Вовк. Степанові Томашівському було відомо, що у той час Лепкий студював так звану українську школу в польській літературі. Знав він також, як нелегко письменник заробляв викладанням у школі. Про Богдана Лепкого Томашівський вів розмови з Андрієм Чайковським (котрий був частим гостем родини Лепких), бо від'їзд з Бережан не перервав їхньої дружби. Вони обмінювались книгами, Томашівський допомагав з друком.⁹⁶

Невідомо, що спонукало Степана Томашівського відмовитися від стипендії за один день, але очевидним є те, що поступив він так, як

⁹³ *Idem*. Кригичний розгляд статистичних публікацій з обсягу національної статистики і шкільництва Галичини // Хроніка НТШ. - 1909. - Ч. 38. - Вип. III. - С. 10-11.

⁹⁴ Український народ в его прошлом и настоящем / Под ред. проф. Ф. К. Волкова, проф. М. С. Грушевського и др. - Санкт-Петербург, 1914. - Т. I: 1916. - Т. II.

⁹⁵ *Томашівський С.* Угорщина й Польща на початку XVIII в. - Львів, 1909. - 166с.

⁹⁶ ЦДАЛ. - Ф. 368. - Оп. 1. - Спр. 181В. - С. 7-11.

підказало сумління. У своїй другій просьбі він писав про Б.Лепкого: "Тимчасом для літератури і науки втрата і можемо збутися поважної сили якій навіть пропонувано на Ягайлонськiм університетi габілітацію. Тому то нашим обов'язком було би допомогти сьому чоловікові в його майже безвихіднім положенні".⁹⁷

С.Томашівський входить до складу Руського товариства педагогічного у Львові. У червні 1908 року він бере участь у загальних зборах, де виступає з пропозиціями проводити педагогічні з'їзди у філіалах, матеріально підтримувати людей, які працюють задля ліквідації неграмотності, створити окреме товариство, яке мало дбати за руську школу і учительство.⁹⁸

У тому ж 1908 році Степан Томашівський входить до складу "Просвіти" і її видавничої комісії.⁹⁹ У комісії працював плідно: рецензував книжки, брав участь у підготовці "Письма з Просвіти" і випуску просвітніх листків, посередничав між І.Франком, А.Чайковським і "Просвітою" щодо видання їхніх творів. Чимало пропозицій у видавництві "Письма з просвіти" виходили на засіданнях видавничої комісії саме від Степана Томашівського.¹⁰⁰ У "Календарях Просвіти" він друкував популярні історичні нариси. Коли у вересні 1908 року у "Просвіти" і Наукового товариства імені Шевченка виникли непорозуміння щодо друкування "Календаря Просвіти", то полагодженням справи займався С.Томашівський як член "Просвіти" і одночасно референт друкарні НТШ. У цей час Михайло Грушевський остерігає Томашівського не виходити з "Просвіти".¹⁰¹

Розходження стосувалися структури товариства. Позиція С.Томашівського і керівництва "Просвіти" зіткнулися на першому просвітньо-економічному конгресі у Львові, який відбувся 1-2 лютого 1909 року і був присвячений 40-річчю заснування товариства.

Степан Томашівський входив у комісію по підготовці конгресу, редагував доповіді для публікації у ювілейному збірнику, виступив з рефератом "Просвітні видавництва (Замітки й бажання)", у якому пропонував реформу "Просвіти", повернення товариства до первісної просвітньої функції і відокремлення економічної в інше товариство.

⁹⁷ ЦДАЛ. - Ф.206. - Оп.1. - Спр.7. - С.9.

⁹⁸ ЦДАЛ. - Ф.206. - Оп.1. - Спр.9. - С.4-7.

⁹⁹ ЦДАЛ. - Ф.348чт. - Оп.1. - Спр.148. - С.26; - Спр.6503. - С.15.

¹⁰⁰ Там же. - Спр.6503. - С.15-48.

¹⁰¹ ЦДАЛ. - Ф.348. - Оп.1. - Спр. комплектується.

Керівництво "Просвіти" обстоювало поєднання просвітньої і економічної праці.¹⁰²

У березні 1909 року С.Томашівський з власної ініціативи вийшов з видавничої комісії "Просвіти", внаслідок чого комісія звернулася до правління товариства, що "... резигнації не приймає і просить д-ра Томашівського о дальшу участь в працях комісії".¹⁰³

З усіх громадських інституцій, до яких входив Степан Томашівський, найбільше організаторської та наукової праці він віддав Науковому товариству імені Шевченка. Загалом до 1910 року він опублікував до 30 самостійних розвідок, окрім того - величезну кількість рецензій та оглядів, які з'являлися ледь не в кожному випуску "Записок...".

З ініціативи Михайла Грушевського НТШ направило до Міністерства освіти прохання виділити стипендію для праці в Instituto Istoriaso в Римі.¹⁰⁴ Після формального полегдження справи, Степан Томашівський їде у наукове відрядження до Риму.

З листів до дружини Олени Федоровської, доньки Марусі та сина Стефана дізнаємося, що це був працелюбний, надзвичайно скромний у побуті і людяний у відносинах до близьких чоловік.¹⁰⁵

Зібрані "Ватиканські матеріали до історії України" згодом публікувались у 16-му томі "Жерел до історії України-Руси".

Під час перебування Томашівського в Італії М.Грушевський повідомляє його, що сирівав габілітації Томашівського у Львівському університеті і дає поради у цій справі.¹⁰⁶

Захист відбувся у червні-липні 1911 року. Степан Томашівський складав іспит і готував тему "Справа боляницька в Австро-Угорській монархії". З цим завданням він справився успішно і на пропозицію професора Фінкля габілітація була прийнята одностайно.¹⁰⁷

Рішення професорського колегіуму філософського факультету Львівського університету про допущення до викладів австрійської

¹⁰² Перший український просвітньо-економічний конгрес у Львові 1909 р. в днях 1 і 2 лютого. - Львів, 1910. - 655с.

¹⁰³ ЦДІАЛ. - Ф.348. - Оп.1. - Спр.6503. - С.48.

¹⁰⁴ ЦДІАЛ. - Ф.309. - Оп.1. - Спр.83. - С.5.

¹⁰⁵ Там же. - Оп.2. - Спр.131. - С.63-66; - Ф.368. - Оп.1. - Спр. 150. - С.2-3, 25-26.

¹⁰⁶ ЦДІАЛ. - Ф.368. - Оп.1. - Спр. комплектується.

¹⁰⁷ ДАЛО. - Ф.26. - Оп.5. - Спр.1889. - С.20.

історії українською мовою приватного доцента Степана Томашівського 7 вересня 1911 року затвердило Міністерство релігії і науки.¹⁰⁸

Від цієї пори починається наступний етап у житті Степана Томашівського, головною визначальною рисою якого стали розходження вченого зі своїм вчителем - Михайлом Грушевським.

---

¹⁰⁸ Там же. - С.19.